

Adam Nedeljković

*PROFIL POUZDANOSTI IZVORA INFORMACIJA:
NAJBAZIČNIJA VERZIJA*

APSTRAKT: Cilj ovog rada je pokušaj analize i pomirenja nekih na prvi pogled suprotstavljenih teorija pouzdanosti u okviru formalnih teorija koherencije. Formalni koherentisti nastojali su da pokažu da između koherencije skupa informacija i pouzdanosti izvora informacija postoji određena epistemološki interesantna veza. Među ovim autorima postoje podele i neslaganja kako po pitanju prirode koherencije, tako i po pitanju prirode pouzdanosti. Sa jedne strane imamo probabilističke koherentiste koji zastupaju statističko shvatanje pouzdanosti. Sa druge strane imamo zastupnike eksplanatorne koherencije koji imaju dispozicionalističke stavove o prirodi pouzdanosti. Zadatak koji postavljamo u ovom radu je dvostruk: prikazati i objasniti neka shvatanja pouzdanosti, bez naročitog ulaženja u dubine koherentističkih teorija u kojima su ta shvatanja nastala i pokazati da ta viđenja pouzdanosti nisu suprotstavljena u meri u kojoj se to može učiniti, već da zajedno mogu činiti nešto što ćemo u ovom radu zvati „profil pouzdanosti izvora informacija”, „najbazičnija verzija” ili kraće PPII_{basic}

KLJUČNE REČI: pouzdanost, eksplanacija, koherencija, izvori informacija, informacije

1. Uvod

Naš početni cilj je da napravimo pregled nekih shvatanja pouzdanosti kako vi ustanovili u čemu se one slažu, a u čemu ne (odjeljak 2.).¹ Ipak, da bismo sačuvali konciznost rada, zanemarićemo problemski kontekst u okviru koga je određena definicija pouzdanosti nastala. U okviru zaključnih razmatranja (odjeljak 5.) napravićemo kratak osvrt i na tu temu. Struktura rada biće sledeća: rad će imati ukupno pet odeljaka-

1 Ovaj rad pisan je u okviru projekta: Dinamički sistemi u prirodi i društvu: filozofski i empirijski aspekti. Rukovodilac projekta: prof. dr Živan Lazović. Šifra projekta: 179041. Ovo istraživanje finansirano je sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ka, u prvom delu rada (odjeljak 2.) bavimo se taksonomskim poslom, razvrstavamo i prikazujemo neke definicije pouzdanosti, kako rečničke tako i filozofske. U tom odeljku pokušaćemo da od tri prikazana filozofska shvatanja pouzdanosti, usvojimo dva, a odbacimo jedno iz razloga koji će biti navedeni. Odeljak 3. posvećen je pokušaju da se preostala dva shvatanja pouzdanosti pomire i inkorporiraju u jednu konstrukciju koju zovemo najbazičniji profil pouzdanosti izvora informacija (PPII_{basic}). Odeljak 4. posvećen je zaključnim razmatranjima.

Naš krajnji cilj je da pokažemo da je rivalitet između koherentista prividan na nivou diskusije o pouzdanosti i da njihova različita viđenja mogu biti inkorporirana u jedan profila pouzdanosti izvora informacija. Pokušaj pomirenja izvršiće se konstruisanjem profila pouzdanosti izvora informacija koji će uključivati osobine različitih viđenja pouzdanosti.

Pitanje koje je u neku ruku nezavisno, a kojim ne možemo da se bavimo u ovom radu, je sledeće: kako dalje inkorporirati profil pouzdanosti izvora informacija (PPII) u formalne teorije koherencije? Ne pretendujemo da odgovorimo na ovo pitanje, ali ono što nam uliva nadu je činjenica da što potpunija karakterizacija pouzdanosti izvora informacija može biti od velike koristi makar relijabilističkim teorijama znanja i opravdanja. Naravno, samo pod uslovom da je PPII_{basic} validan.

2. Pouzdanost

Pouzdanost je veoma važan pojam u epistemologiji i u istoj meri važna karakteristika izvora informacija sa kojima se srećemo u svakodnevnom životu. Što se tiče svakodnevnog života, biti ocenjen kao pouzdan ili oceniti nekog kao pouzdanog je više od usputnog komplimenta. To je karakteristika koju treba zaslužiti i koju treba zadržati. Kao pouzdane često određujemo kako aparate, instrumente za merenja, tako i ljude u raznim ulogama i profesijama. U epistemologiji, pouzdanost je dobila svoje posebno mesto u relijabilističkim teorijama znanja i opravdanja. Jedan od najpoznatijih zastupnika relijabilističke epistemologije je Alvin Goldman. On je ponudio sledeću definiciju opravdanja u relijabilističkim terminima. Naime, definicija opravdanja perceptualnih, tj. neinferencijalnih verovanja glasi:

i) Ako je S-ovo verovanje u iskaz p u trenutku t rezultat pouzdaog kognitivnog procesa formiranja verovanja (ili više takvih procesa), onda je S-ovo verovanje u iskaz p u trenutku t opravdano (Goldman, Beddor 2016: Odeljak: 2. Paragraf: 6.). Nećemo ulaziti u detalje Goldmanove teorije jer ona nije u fokusu ovog rada. Nas interesuje šta su formalni koherentisti (kojima, koliko znamo, Goldman ne pripada) rekli o pouzdanosti. U ovom radu zanemarićemo ogroman broj rezultata istraživanja u okviru relijabilističke epistemologije jer pokušavamo da sačuvamo konciznost rada i da se držimo naznačene teme. Drugim rečima, definicije pouzdanosti koje se ovde nude nisu sve definicije pouzdanosti koje postoje, već jedan njihov potskup koji je za nas relevantan.

2.1. Rečničke definicije pouzdanosti

Radi postavljanja osnove za istraživanje pouzdanosti, prvo ćemo prikazati neke rečničke definicije tog pojma. Koristićemo rečnike srpskog i engleskog jezika. Rečnik Matice srpske iz 2011. godine pouzdanost definiše na sledeći način:

1. Pouzdanost – osobina onoga koji je pouzdan, onoga što je pouzdano.
2. Pouzdan – u koga se može pouzdati, *koji zaslužuje poverenje*, oslonac (Vujančić i drugi 2011: 975).

Sa druge strane, u engleskom jeziku postoje bar dve reči različitog značenja, koje bi se u srpski jezik mogle prevesti kao pouzdanost. To su *reliability* i *credibility*. Evo šta američki rečnik engleskog jezika kaže o značenju tih reči:

1. *Reliable* (pouzdan₁): onaj na koga se može osloniti, onaj kome se može verovati (Grupa autora 2019). (preveo A.N.)
2. *Credible* (pouzdan₂): sposobnost proizvođenja verovanja, kapacitet za verovanje. (Grupa autora 2019) (preveo A.N.)

Rečničke definicije pouzdanosti, kako srpskog, tako i engleskog jezika, uglavnom pripisuju slično, ako ne i isto značenje pojmu koji istražujemo. Pouzdan je onaj kome se može verovati, koji zaslužuje poverenje, ko predstavlja neku vrstu oslonca. Takođe, englesku reč *credible* (pouzdan₂) možemo shvatiti kao i osobinu nekoga ko može u nešto da nas ubedi, da stvori u nama (nadamo se) istinito verovanje. Kada kažemo da je neko pouzdan, makar u srpskom jeziku, pod tim često podrazumevamo da ta osoba ima neke kvalitete koji u kontekstu epistemološkog istraživanja nisu interesantni, pa ćemo se ograničiti na značenje pouzdanosti u smislu davanja pouzdanih informacija.² U svakodnevnom životu, možemo videti da saznajni subjekti sa kojima saobraćamo, uključujući i nas same, imaju tendenciju da svoje informacije traže ili zahtevaju od pouzdanih izvora, a da informacije koje dobijaju od nepouzdanih izvora odbacuju ili zanemaruju kao automatski lažne, polu-istinite, dezinformacije ili puka nagađanja. Kriterijumi koje uglavnom koristimo da odvojimo pouzdane od nepouzdanih izvora mogu biti različiti. Možemo se informisati o nekom izvoru i njegovoj pouzdanosti od strane drugih izvora. Na primer, Miloš bi mogao da nam kaže da je Petar sklon laganju ili da je Marko oboleo od paranoidne šizofrenije ili još gore, da je Milan, paranoidni šizofrenik sklon laganju i pri tom krajnje zao čovek. Informacije koje bismo potencijalno dobili od ovih izvora, s obzirom na znanje koji imamo o njima, bile bi beskorisne (Shubert 2012: 609). Sa druge, optimističnije strane, okruženi smo izvorima informacija koji su često vrlo pouzdani. Na primer, ispravni ručni satovi, vremenska i sportska

2 Na primer, citirana definicija srpske reči „pouzdan” podrazumeva da se na nekog možemo *osloniti*, što je višeznačno. Na nekoga se možemo osloniti da dođe na vreme, da uradi posao kako treba, da će čuvati tajnu itd. Ta značenja reči pouzdanost nisu za nas interesantna. Nas interesuje isključivo pouzdanost u smislu davanja proverenih ili istinitih informacija.

prognoza, nastavno osoblje na akreditovanim visokoškolskim ustanovama, džepni digitroni, radnici na naučnim institutima, aparati kojima oni barataju i eksperimenti čije rezultate interpretiraju itd. Dakle, čini se, u svakodnevnom životu iz praktičnih razloga, važno je povući demarkacionu liniju između pouzdanih i nepouzdanih izvora informacija. Do sad smo videli da postoji bar jedan način na koji u svakodnevnom životu odvajamo pouzdane izvore od nepouzdanih, naime dobijanjem ili pribavljanjem informacija od drugih izvora informacija.³ Često se takve informacije tiču karaktera izvora u pitanju. U našem gornjem primeru, informacije su bile upravo tog tipa. Informacije o izvorima referisale su na njihove moralne dispozicije ili na njihovo duševno stanje. Postoji i drugi način utvrđivanja pouzdanosti koji zahteva nešto više ličnog truda. Na primer, ukoliko bismo posedovali sredstva i relevantno znanje, mogli bismo konstrusati određeni spisak nečijih izjava ili predviđanja, kako bismo eventualno odredili da li taj izvor tvrdi više lažnih od istinitih iskaza (*track record*). Treći način na koji bismo mogli odrediti koji je izvor pouzdan može se zasnivati na upoređivanju informacija koje je dao taj izvor, sa informacijama koje su dali drugi izvori. Na primer, ukoliko hoću da saznam da li je aparat za merenje pritiska ispravan, mogu uporediti njegove rezultate sa rezultatima nekog drugog aparata za pritisak za koga znam ili makar opravdano verujem da je pouzdan.

Ove metode dobijene su iz svakodnevnog života i ličnog iskustva. Same po sebi, ne deluju naročito filozofski opravdano jer svako informisanje o pouzdanosti nekog izvora informacija, prema sva tri prikazana načina, zavisi od prethodnog pretpostavljanja da su neki drugi izvori pouzdani. U prvom primeru, pretpostavljeno je da je Miloš pouzdan izvor informacija. U drugom primeru, pretpostavljeno je da je subjekat koji određuje odnos istinitih i lažnih iskaza sam pouzdan, tj. da zna šta je istina, a šta nije. U trećem primeru takođe, postoji pretpostavka da je drugi aparat pouzdan. Jednostavno, fundacionalistički *credo* koji mora da se usvoji je taj da ne možemo sumnjati u sve istim intenzitetom i u isto vreme. Nekada moramo da pretpostavimo da je bar neki izvor informacija pouzdan. Zamislimo kako bi snalaženje u našoj okolini bilo otežano, ukoliko bismo stalno iznova i iznova procenjivali pouzdanost sopstvenog sećanja, vida, čula sluha, propriocepcije itd. Regres u koji bismo bili uvučeno onemogućio bi svako normalno funkcionisanje.⁴

Sredina u kojoj postoji masovan protok informacija, kao što je sredina u kojoj veliki broj ljudi živi danas, karakteristična je po tome što se mnoge tvrdnje uzimaju zdravo

3 Izvori informacija su u nama i oko nas. Pamćenje, introspekcija, percpekcija, predstavljaju izvore informacija koji su neodvojivi od saznajnih subjekata. Tu su i drugi ljudi u raznim ulogama, instrumenti, aparati itd. Međutim, zbog toga što nismo dali striktnu definiciju izvora informacija, neko bi mogao reći da je i bilbord na kome je navedena informacija o popustu u nekoj radnji u istom smislu izvor informacija kao i neki instrument ili ljudsko biće. Za sada nemamo odgovor na taj prigovor.

4 O fundacionalističkim teorijama opravdanja vidi: (Hasan, Fumerton 2018)

za gotovo, opet iz praktičnih razloga. Ogroman broj izvora informacija i još veći broj informacija koje se serviraju kroz razne kanale, prirodno mogu naterati sazajnog subjekta da s vremena na vreme ipak proceni neke izvore informacija, pogotovu ukoliko su informacije u konfliktu. Na primer, vlast u nekoj državi može iz, čisto praktičnih razloga, sakriti ili izmeniti informacije od javnog značaja manipulišući uticajem u javnom servisu, ukoliko proceni da bi takvo jedno curenje dovelo do panike, anarhije, gubljenja na sledećim izborima i tome slično. Sa druge strane, nezavisni mediji iz praktičnih ili ideoloških razloga, mogu takve informacije izneti na svetlo dana, što stvara nepoverenje ili u vlast ili u medije ili što je još gore, apatiju, moralni i psihički zamor među stanovništvom. Prema tome, ponekad je neophodno revidirati stav o pouzdanosti nekog izvora informacija. Dakle, iako ne možemo u sve da sumnjamo u isto vreme, ipak ne znači da treba u sve da verujemo u isto vreme. To bi bio odgovor na prigovor da procena pouzdanosti izvora I_1 uvek zavisi od pretpostavljanja pouzdanosti nekog drugog izvora informacija, recimo I_2 . Dakle, moguće je u sve sumnjati u isto vreme, ali ako pretendujemo da procenimo da li je neki izvor pouzdan, onda to nije moguće.⁵ Mi, dakle, moramo da prihvatimo fundacionalistički *credo*. Međutim, ne smatramo da postoji savršeno pouzdan izvor informacija, jer kako ćemo pokušati da pokažemo, pouzdanost je kontekstualno zavisna, a ne globalna osobina izvora informacija.

Pokušaćemo da ustanovimo da li se ovim metodama procene pouzdanosti izvora može dati nekakva filozofska interpretacija i da li postoji najbolji način na koji možemo shvatiti pouzdanost. Svakako, treba primetiti da tri prikazane metode utvrđivanja pouzdanosti nisu u direktnom sukobu. Ne postoji principijelna prepreka da se istovremeno prati *track-record* nekog izvora informacija, upoređuju njegove informacije sa informacijama koje smo dobili od drugih izvora, kao i da se (opet u manje-više isto vreme) dobijaju informacije o samom izvoru informacija koji je u pitanju. Na primer, ako nastojim da formiram profil pouzdanosti meterološke prognoze koja se daje na nekom javnom servisu, mogu učiniti sledeće: mogu uporediti njihova predviđanja sa predviđanjima drugih prognostičara, mogu pratiti koliko su puta pogrešili i koliko su puta ispravno predvideli (*track-record*), a takođe mogu pitati druge da mi saopšte odakle javni servis dobija svoje informacije o vremenskim prilikama. Sve ove informacije su bitne za konstruisanje *profila pouzdanosti nekog izvora informacija*. Ovu hipotezu treba imati u vidu u toku daljeg čitanja rada. Tvrdi se, dakle, da pouzdanost nekog izvora informacija može biti sažeta u jedan vrlo jednostavan profil koji bi trebalo da bude bar delimična karakterizacija pouzdanosti tog izvora informacija. Smatramo da je ovakav profil moguć i jednostavan, a eventualno može biti i koristan.

Ipak, neki epistemolozi pouzdanost vide na značajno različite načine i smatraju da neka metoda ima prednost u odnosu na drugu. Metode procene možemo shvatiti

5 Drugim rečima, skeptičko epoche u globalnom smislu je, što se nas tiče, savršeno moguće, ali nije moguće u kontekstu procene pouzdanosti.

kao zavisne od nivoa opisa nekog izvora informacija. Na primer, *track record* predstavlja spoljno ponašanje nekog izvora, koherencija predstavlja slaganje informacija koje je on dao, sa informacijama koje su dali drugi relevantni izvori informacija (tj. kao neku vrstu interakcije sa okolinom) i treći nivo opisa bio bi najdublji nivo opisa – opis koji bi se zasnivao na uvidima u dispozicije koje taj izvor ima. Pod nivoima opisa na osnovu kojih procenjujemo pouzdanost izvora informacija ovde podrazumevamo:

- 1) *Track-record* informacija koje je dao izvor
- 2) Koherenciju informacija sa drugim relevantnim izvorima informacija
- 3) Informacije o unutrašnjim karakteristikama i dispozicijama izvora informacija

Opcije 1)-3) imaju svoje zastupnike. Naš jedini cilj je da pokažemo da tu nema pravog sukoba, kako to može inicijalno delovati i da prva i treća dimenzija mogu zapravo ući u jednu logičku konstrukciju koju nazivamo: profil pouzdanosti izvora informacija (PPII_{basic}). Pre nego što prikažemo da su ove dve dimenzije vrlo kompatibilne i da zajedno mnogo toga kažu, nije na odmet da prikažemo kako su one individualno zastupne u okviru epistemološke literature.

2.2. Neke formalno-koherentističke definicije pouzdanosti

Kao što je već rečeno, epistemološke definicije pouzdanosti nastajale su u okviru određenih teorija sa određenom ulogom - da reše određene epistemološke probleme. Mi se nećemo baviti tim teorijama, već samo određenjima pouzdanosti koja su ponuđena u okviru tih teorija. Osnovna podela definicija pouzdanosti koju usvajamo u ovom radu je podela na statističke i dispozionističke teorije pouzdanosti. Statističko shvatanje pouzdanosti može se naći u formalno-koherentističkim teorijama. Formalnih teorija koherencije ima obilje, ali mi ćemo se za sad ograničiti na dve vrste: probabilistički koherentizam (koji opet obuhvata veliki broj sukobljenih pozicija) i teoriju eksplanatorne koherencije Pola Tagarada. Kriterijum podele je sledeći: sa jedne strane imamo teorije pouzdanosti koje se baziraju na *odnosu* istinitih i lažnih izveštaja. Sa druge strane, imamo teorije pouzdanosti koje se baziraju na dispozicijama izvora ka davanju lažnih, tj. istinih informacija. U suštini, ova podela se zasniva na neslaganju po pitanju toga šta je dovoljan uslov za pouzdanost. Statističari bi rekli da je to pozitivan odnos istinitih i lažnih izveštaja u korist istinitih (u suštini, pozitivan *track-record*). Dispozicionalista bi rekao da statističko određenje nije dovoljno zato što nam ono ne kaže ništa o dubljim dispozicijama izvora informacija, tj. njegovim unutrašnjim karakteristikama koje ga čine pouzdanim ili nepouzdanim. Dva glavna pitanja, čini se, koja se mogu postaviti po pitanju pouzdanosti su: kako definisati pouzdanost i kako napraviti demarkaciju između pouzdanih i nepouzdanih izvora? Naravno, ideja je da bi najbolje bilo kada bi odgovor na prvo pitanje bar delimično rešavao i drugo pitanje.

2.2.1. Statističko shvatanje pouzdanosti

Pre nego što se pozabavimo sa statističkim shvatanjem pouzdanosti, nije na odmet ovde napraviti određena ograničenja. Fokus istraživanja u ovom segmentu rada, usmeren je na shvatanja pouzdanosti koja su dominirala među probablističkim koherentistima. Koherentisti koji su u svoje teorije inkorporirali određeno shvatanje pouzdanosti, mogu se grubo podeliti na dve klase: u prvoj klasi su oni teoretičari koji su smatrali da je za koherentističku procenu nekog skupa svedočanstava neophodan prethodni uvid u pouzdanost (individualnih) izvora tih svedočanstava i uvida u njihovu međusobnu nezavisnost (Olsson 2017: Odeljak: 1. Paragraf: 5).

U drugoj klasi nalaze se koherentisti koji su smatrali da je pouzdanost nekog izvora informacija rezultat, a ne uslov, koherentističke procene. Drugim rečima, njihov stav može se sumirati u to da je koherentistička procena oruđe kojim se pravi demarkacija između pouzdanih i nepouzdanih izvora informacija (Olsson 2017: Odeljak: 5. Paragraf: 5,6).

Intuitivno gledano, neki izvor može se odrediti kao pouzdan ukoliko odnos njegovih lažnih i istinitih tvrdnji preteže u korist istinitih tvrdnji. Iako ovo deluje prilično trivijalno, ipak možemo reći, na osnovu ovoga, šta je *nepouzdan* izvor informacija. Drugim rečima, ukoliko prihvatimo da pouzdan izvor informacija (po definiciji) saopštava više istina nego laži, onda možemo zaključiti da onaj izvor informacija koji saopštava istinu u istoj meri u kojoj saopštava i laž nije pouzdan izvor informacija. Nešto jednostavnije, ako neki izvor tvrdi p , i verovatnoća da je p istina ostaje nepromenjena s obzirom na to da je upravo taj izvor tvrdio p , onda on nije pouzdan, tj. nepouzdan je u minimalnom smislu. Dakle, izvor za koga postoji ista verovatnoća da laže, kao i da govori istinu, nije pouzdan izvor informacija. Ipak, čini se da ponekad, u nekim nerizičnim situacijama možemo verovati izvoru čija je statistička verovatnoća pouzdanosti jednaka 50%. Recimo, ako se kladim u 5 dinara da će novčić pasti na pismo (jer imam takav predosećaj koji možemo shvatiti kao neki izvor informacija), onda, zbog toga što je rizik mali, mogu da se oslonim na predviđanje koje daje moj predosećaj. Međutim, problem nastaje kada su situacije ozbiljnije. Da pojasnimo, kada kažemo da je neko nepouzdan *u minimalnom smislu*, to podrazumeva da je ista verovatnoća da saopštava laž kao i da saopštava istinu. To ne znači da je on uvek 50% u pravu. To znači samo to da verovatnoća da je njegov izveštaj istinit jednaka verovatnoći da je sadržaj njegovog izveštaja istinit. Drugim rečima, ukoliko može da saopšti jednu od dve alternative (Milan je ubica ili Milan nije ubica), tada je verovatnoća njegove tvrdnje jednaka 50%. Međutim, ukoliko postoji više od dve alternative, verovatnoća da je njegov iskaz istinit jednaka je verovatnoći da je sadržaj njegovog iskaza istinit, a to može biti značajno ispod 50%. Na primer, ukoliko imamo posla sa svedokom koji je nepouzdan u minimalnom smislu i ako je njegov zadatak da izdvoji počinioca iz vrste (a recimo da se u vrsti nalazi deset osumnjičenih) verovatnoća da će svedok izabrati pravog počinioca jednaka je 1/10 (Olsson, Shubert 2007: 300). U

principu, minimalno nepouzdan je onaj izvor informacija koji, kada mu se prezentuje nekoliko alternativa, nasumično bira jednog člana iz tog skupa alternativa. Neke od ovih intuicija lepo su zahvaćene definicijama pouzdanosti koje su dali neki od koherentista probabilističke provinijenције. Pre nego što prikažemo te definicije, trebalo bi razlikovati značenja sledećih termina:

E_i^x – označava tvrdnju nekog izvora informacija. Na primer, E_j^p označava: izvor J tvrdi p.

p – označava sadržaj tvrdnje, na primer, Milan je ubica.

P – označava funkciju verovatnoće, a uspravna crta (|) označava uslovnu verovatnoću.

R – označava pouzdanost

U – označava nepouzdanost

Sada možemo da prikažemo definicije:

$$1) P(E_j^p \mid R_j \ \& \ p) = 1$$

$$2) P(E_j^p \mid R_j \ \& \ \neg p) = 0 \text{ (Shubert 2012: 609)}$$

$$3) P(R_j) + P(U_j) = 1 \text{ (Olsson, Shubert 2007: 300)}$$

Ove tvrdnje čitamo na sledeći način:

1) „Verovatnoća da će svedok J tvrditi p, ukoliko je p istinito i svedok je pouzdan, jednaka je 1.”

2) „Verovatnoća da će svedok J tvrditi p, ukoliko p nije istinito i svedok je pouzdan, jednaka je 0.”

3) „Svedok je pouzdan ili nije pouzdan.”

Drugim rečima, pouzdan svedok uvek govori istinu i nikad ne laže i svedok može biti pouzdan ili nepouzdan, tj. ne može biti delimično pouzdan ili delimično nepouzdan.⁶

Ipak, tvrdnje 1) i 2) govore samo to da ukoliko znamo koji je izvor pouzdan, onda znamo da on ne laže, tj. da uvek govori istinu. Problem naravno sa ovom definicijom je u tome što nju može zadovoljiti retko koji izvor informacija. Drugo, 1), 2) i 3) određuju pouzdanost kao osobinu koja je apsolutna osobina nekog konkretnog izvora informacija. Drugim rečima, ne možete biti delimično pouzdani ili ne možete biti manje ili više pouzdani ili nepouzdan po pitanju neke određene teme. Možete biti samo pouzdani ili nepouzdan (def. 3) i ako ste pouzdani, onda ste savršeno pouzdani (def 1, 2.). Ovo je dosta rigorozna i preuska definicija pouzdanosti i kasnije ćemo

6 Protivno sprskom jeziku, ovde koristimo termin svedok, prvenstveno zbog toga što hoćemo da zadržimo, makar privremeno, terminologiju koju su koristili autori ovih definicija. Oni su pouzdanost istraživali u nečemu što su nazivali witness scenario (Olsson, Shubert 2007: 300). Što se nas tiče, svedoci (ljudska bića) su samo jedan potskup izvora informacija.

nešto više reći o tome.

Ipak, ukoliko prihvatimo definiciju pouzdanog izvora (makar radi rasprave), postavlja se pitanje: kako utvrditi koji je izvor pouzdan? Koherentisti na to imaju specijalan odgovor. U tu svrhu oni su testirali postojeće probabilističke mere koherencije kako bi saznali koja od njih ima snagu da odvoji pouzdane od nepouzdanih izvora. Nećemo se ovde baviti time, ali neke uvide smo dužni da prenesemo, da bi što bolje prikazali njihovo shvatanje pouzdanosti. Naime, ukoliko zamislimo da imamo dva svedoka čija nam je pouzdanost nepoznata, ali imamo uvid u neke njihove tvrdnje koje su savršeno koherentne (tj. logički ekvivalentne) i pri tom su svedoci nezavisni jedan od drugog, onda je pouzdanost jedna funkcija čija vrednost raste, kada verovatnoća njihovog (*de facto* istog) iskaza opada. Dakle, pouzdanost može rasti ili opadati (Olsson, Shubert 2007: 301,302). Drugim rečima, to znači da pouzdanost nije u toj meri apsolutna osobina kako je sugerisano u 3). Preciznije, 3) sugeriše da neko može biti samo pouzdan ili nepouzdan. Ipak, njihov odgovor na drugo pitanje je da, kada određujemo stepen nečije pouzdanosti, pouzdanost se ponaša kao jedna funkcija, koja može da raste ili da opada. Dakle, pouzdanost je stvar stepena. Ali, to nije naročito koherentno sa 3). Potencijalan odgovor na ovaj prigovor mogao bi se formulisati navođenjem određene mere koja odvaja na rigorozan način pouzdane od nepouzdanih izvora. Nažalost, za takav posao ovde nemamo mesta.

Sve u svemu, smatramo da postoji određena tenzija između odgovora koje je ova teorija pouzdanosti dala na naša dva pitanja. S obzirom na postojanje te tenzije, ovo shvatanje pouzdanosti zamerićemo u ostatku rada.

Rekli smo na početku rada da postoji i druga klasa probabilističkih koherentista sa drugačijim pogledom na pouzdanost i njenu ulogu u proceni svedočanstva. Ova klasa koherentista zastupa stav da je za adekvatnu koherentističku procenu svedočanstva neophodan prethodan uvid u to koliko su individualni izvori pouzdani. Dakle, ne treba smetnuti s uma da ovde pouzdanost igra jednu ulogu zajedno sa koherencijom, pri čemu pouzdanost nije funkcija koherencije kao u prethodnoj teoriji. Prethodna klasa koherentista pouzdanost je shvatala kao funkciju koherencije, dok ova klasa smatra da su pouzdanost i koherencija nezavisni faktori procene nekog svedočanstva. Naime, pouzdanost je definisana na sledeći način:

i) $r_j = 1 - q/p$ gde je,

ii) $q = P(\text{REPR}_j \mid \neg R_j)$

iii) $p = P(\text{REPR}_j \mid R_j)$, gde

J – označava neki konkretan izvor informacija

R_j – označava sadržaj tvrdnje koju je dao j.

REPR_j – označava da je svedok J tvrdio R.

S obzirom na to, i) –iii) čitamo na sledeći način. Krenimo od q; q označava verovatnoću da će J tvrditi R, ukoliko je R lažno. Sa druge strane, p označava verovatnoću

da će J tvrditi R ukoliko je R istina. Dakle, odnos između q i p predstavlja odnos verovatnoća da će izvor tvrditi R iako R nije istina i verovatnoće da će svedok tvrditi R ukoliko je R istina. Ovaj odnos je inače poznatiji pod imenom: odnos *false positive* i *true positive* tvrdnji (Mejis 2005: 82). Na primer, ako imamo posla sa nekim testom, kao što je test za HIV ili sa nekim instrumentom kao što je radar, proizvođač će u opisu tog izvora navesti i verovatnoće da će njegov proizvod dati pozitivne lažne i pozitivne istinite informacije. U svakom slučaju, ukoliko je verovatnoća da je neka tvrdnja *false positive* jednak verovatnoći da je ta ista izjava *true positive*, onda je $r_j = 0$, tj. izvor je *randomizer*. Svaki izvor koji je *randomizer* daje izveštaje koji su, bar u većini saznavnih situacija, beskorisni (Bowens, Hartman 2003: 604,605). Ali, kako dobijamo vrednosti kao što su p i q ? Čini se da je jedini način na koji možemo dobiti ispravne vrednosti p i q je da ustanovimo koji je track record izvora u pitanju. Nešto preciznije, moramo uzeti određeni uzorak pozitivnih tvrdnji koji je dao taj izvor i ustanoviti koliko je od njih bilo lažno, a koliko istinito.

Međutim, postoji jedan problem sa ovim ovim način utvrđivanja pouzdanosti. Statistika (što u ovom radu znači samo odnos istinitih i lažnih izveštaja) može biti indikator pouzdanosti, ali ona nije dovoljna ni za definiciju pouzdanosti, niti kao sredstvo koje će *rigorozno* odvojiti pouzdane od nepouzdanih izvora. Dakle, odgovori na naša dva pitanja, ponuđeni iz statističke perspektive, ne mogu biti prihvaćeni u celosti. Statistika je bitan faktor u proceni toga kome treba verovati, a kome ne, ali ona sama po sebi nije potpuna karakterizacija izvora informacija. Ako pod statistikom podrazumevamo samo to kakav je odnos istinitih i lažnih izveštaja, onda ne možemo opravdano reći da statistika govori *nešto više* o izvorima. Na primer, stari moreplovci znali su kada će doći do plime i oseke i mogli su primetiti da između tih događaja postoji određena pravilnost. Međutim, do Njutna niko nije znao koji su dubinski mehanizmi odgovorni za jedno takvo pravilno „ponašanje” (Andrews 2003: 204). Drušim rečima, statistika nas može uputiti na neku pravilnost ispod koje se krije nekakav zakon, dispozicija ili strukutra koja upravlja tim događajima. Slična, ako ne i ista stvar važi i za pouzdanost. Pouzdanost je kod ljudi stvar karaktera i informisanosti, kod mašina i instrumenata, stvar ispravnosti (tehničke i teorijske). Statistika nam o tim izvorima daje površinsku informaciju. Možda je bolje reći da nam statistika daje *uputnu* informaciju. Ona može da nam skrene pažnju na eventualnu pouzdanost (sa druge strane, može definitivno da ukaže na nepouzdanost), ali ona neće u potpunosti karakterisati pouzdanost. Ono što je zadatak za svakoga ko pokušava da odeli pouzdane od nepouzdanih izvora je da pronade način na koji može da ukaže na to *unutrašnje* koje omogućava pouzdanost. Potreban je još jedan dodatak kako bi profil pouzdanosti izvora informacija dobio koliku-toliku kompletnost. Preciznije i više o ovom prigorovoru u sledećem delu rada.

2.2.2 Dispozionalističko shvatanje pouzdanosti

Da bismo objasnili šta je dispozionalističko shvatanje pouzdanosti, možemo krenuti od prigovora koji je Pol Tagard uputio bezzijanski nastrojenim koherentistima, tj. njihovom statističkom shvatanju pouzdanosti. Naime, prema njegovom mišljenju, statistički povoljna ocena pouzdanosti nekog izvora informacija nije dovoljna. Na primer, ukoliko imamo slučaj nekoga ko je dao 100 izjava, od kojih su samo dve bile lažne (recimo obmanjujuće), onda imamo sledeću situaciju: treba pomiriti povoljnu statističku ocenu sa činjenicom da je izvor u jednom trenutku obmanjivao (Thagard 2005: 308). Ovo može biti problem u slučajevima visokog rizika. Na primer, ukoliko je instrument za merenje napona u 10 slučajeva dao ispravno predviđanje, a pogrešio samo jednom (recimo u slučaju merenja nekog izrazito visokog napona) i ta pogreška je nekoga koštala života, onda svakako ne bismo bili skloni da ocenimo taj instrument kao pouzdan. Dobar *track-record* nije dovoljan indikator da je instrument ispravan.⁷ Na primer, ako je i dalje reč o aparatima, ono što se često primenjuje jesu redovne provere ispravnosti aparata, koja opet podrazumeva upotrebu drugih aparata i teoretskog i praktičnog znanja onoga koji proverava aparat. U tim slučajevima, ne istražuje se *track-record* aparata već njegova unutrašnja kompozicija, traže se kvarovi, menjaju se delovi i instrument se iznova testira. Ovim se želi postignuti jedna dublja procena pouzdanosti izvora informacija. Ta dublja procena počiva na istraživanju karakteristika i dispozicija tog instrumenta. Ispravan instrument je onaj koji je napravljen prema važećim teorijama i propisima. Pouzdan svedok je onaj koji je informisan, koji ima moralni integritet i nema suprotstavljene dispozicije ili konflikt interesa. Ipak, problem koji nije teško videti, a koji ovde definitivno postoji je: kako utvrditi koji je izvor pouzdan, a koji nije? Ne možemo uvek da zavirimo u unurašnju strukturu aparata, ne možemo da učinimo da, tuđa mentalna stanja, motive i dispozicije, budu nam transparentna. Ona ponekad nisu transparentna ni subjektu koji ih ima. To je dovoljno poznat problem (Chalmers 2003: 42). Ali, kao što verujemo da drugi ljudi imaju mentalna stanja, tako možemo formirati i indirektan zaključak o njihovim dispozicijama, makar na osnovu najboljeg objašnjenja.

Pored nekih svojih nejasnoća, ova teorija ima određene prednosti u odnosu na obe statističke teorije. Naime, ovom teorijom insistira se na jednoj činjenici, a to je da pouzdanost nije apsolutna (globalna) osobina nekog izvora informacija, već izvori imaju svoje specijalnosti (Thagard 2005: 306). Te specijalnosti su očigledne za veliki broj izvora. Na primer, čulo vida ne služi nam da čujemo niti da kušamo, aparat za merenje pritiska

7 Upravo zato veliki broj aparata čija je upotreba rizična po radnika (kao što su električni aparati za varenje metala) prolaze kroz redovne tehničke kontrole. Drugim rečima, ako je aparat radio dobro šest meseci, to ne znači da se njegov unutrašnji mehanizam (njegove, uslovno govoreći dispozicije) ne kvare vremenom i upotrebom. Ovde leži ključna razlika između ocenjivanja pouzdanosti na osnovu *track-record*a i mogućnosti da se „zaviri” u unutrašnju konstituciju instrumenta. Drugi način je sigurniji, ali ograničenog dosega, jer ne možemo uvek „zaviriti” u unutrašnju konstituciju nekog izvora informacija, kao što su na primer ljudi.

ne može nam ponuditi informaciju koja se tiče temperature u sobi, termometar nam ne može dati predviđanje o tome ko će pobediti na sledećim izborima, niti nam ogledalo može (stvarno) reći ko je najlepší na svetu. Drugim rečima, po svojoj konstituciji, razni izvori imaju razne specijalnosti i tako reći, svoje granične uslove, u okviru kojih mogu funkcionisati i davati informacije. Iz ovih razloga, Tagard predlaže jednu jednostavnu formulu koja treba da zahvati do sad navedene osobine izvora informacija. Formula glasi:

$Cr(X,T)$, gde Cr označava funkciju pouzdanosti, tj. kredibilnosti, X neki konkretan izvor informacija, a T označava temu na koju izvor može da nam da informacije (Thagard 2005: 306).

Pokušaćemo da u sledećem odeljku odgovorimo na pitanja koja smo do sad akumulirali. To ćemo uraditi konstrukcijom profila pouzdanosti izvora informacija, tj. $PPII_{basic}$. Ideja je da $PPII_{basic}$ konglomerat dva nivoa opisa koje smo prihvatili.

3. Profil pouzdanosti izvora informacija; najbazičnija verzija ($PPII_{basic}$)

Prisetimo se, do sad smo razmatrali tri pogleda na pouzdanost, dva statistička i jedno dispozionalističko. Pokušali smo da ukažemo na razloge zbog kojih jedna od tri prikazane teorije nije naročito primamljiva. Dakle, ostaju nam na raspolaganju dve teorije, dispozicionalistička teorija koju predlaže Tagard i statistička teorija koju predlažu Bovens i Hartman. Ovde ćemo ukratko ponoviti ta dva rezultata:

Bovens-Hartmanova mera pouzdanosti:

$$r_j = 1 - q/p > 1/2 \text{ gde je,}$$

$$q = P(\text{REPR}_j | \neg R_j)$$

$$p = P(\text{REPR}_j | R_j)$$

Tagardovo kontekstualno – dispozionalističko shvatanje pouzdanosti:

$$Cr(X,T)$$

$PPII_{basic}$ je najjednostavniji i najtrivijalniji konglomerat dve izdvojene teorije pouzdanosti. $PPII_{basic}$ možemo dobiti ukoliko odgovorimo na nekoliko pitanja. Prvo pitanje tiče se toga za koji izvori konstruišemo PP. Recimo da je taj izvor nekakav ljudski subjekat. Ljudi su vrlo kompleksni izvori informacija. Skloni su zaboravljanju, obmanama, pogrešnim interpretacijama, učitavanjima. Sa druge strane, ljudi se od instrumenata razlikuju po tome što njihova specijalnost nije uska. Jedan čovek može imati veliki broj interesovanja, pa samim tim i biti pouzdan izvor informacija za veći broj tema, pri čemu, očekivano, nešto zna bolje od nečeg drugog. Ono što treba da uradimo je da ustanovimo prvo koji je odnos istinitih/pozitivnih (true/postive) i i lažnih/pozitivnih izjava koje je on do sad dao. Drugim rečima, taj skup informacija karakteriše u potpunosti njegov *track-record*. Međutim, kao što smo prihvatili, pouz-

danost nije globalna, tj. apsolutna osobina nekog izvora informacija, već je ona relativna na određenu temu. Na primer, nećemo postaviti pitanje zidnom satu o tome da li je dr Kisindžer ratni zločinac ili nije. Dakle, sledeći korak u konstrukciji PPII je jednostavan raspored prikupljenih rezultata na određene teme. Na primer, recimo da je izvor do sad dao 10 istinitih izjava o nekim fudbalskim dešavanjima od kojih su 9 bile istinite, a jedna lažna. Takođe, recimo da je izvor do sad dao 10 meteroloških predviđanja od kojih nijedna nije bila istinita.

Dakle, iz dostupne statističke evidencije, mogli bismo zaključiti da izvor pretenduje da da meterološke informacije, ali istovremeno vidimo da je on loš izvor informacija na tu temu. Sa druge strane, isti subjekat ima veoma impresivan *track-record* po pitanju sveta fudbala. Uzmimo Tagardovu formulu i interpretirajmo je kvalitativno za sada.

$Cr(X, \text{FUDBAL}) = \text{pouzdan}$, $Cr(X, \text{METEROLOGIJA}) = \text{nepouzdan}$

Kako Tagarodovo viđenje pouzdanosti figuriše u konstruisanju PPII? Glavni doprinos njegove teorije je u tome da se iz statističkih informacija, izvede određeni zaključak o samom izvoru informacija. Iz dostupne statističke evidencije ne sledi da je X vrstan poznavalac fudbala. Na primer, laik (kao što je autor ovog rada) može da da deset izjava o fudbalu koje su sve istinite. Poznavanje činjenica o dužini trajanja igre ili broju igrača na terenu ne čini nikoga fudbalskim ekspertom. Iako, statistička evidencija ne može da nam kaže sve što nas interesuje, ideja je da ona može potkrepiti određeni zaključak na najbolje objašnjenje. Naime, ukoliko se u nekom daljem istraživanju X-ovog znanja ispostavi da on zadržava drastično veliku razliku između istinitih i lažnih izjava (u korist istinitih izjava) možemo doći do zaključka da je X zapravo pouzdan izvor informacija na određenu temu. Drugim rečima, pouzdanost X-a za fudbalska pitanja je objašnjenje njegovog impresivnog *track-record*-a. Ovo je u suštini, sve što smo hteli da kažemo u ovom radu. Zadatak koji smo sebi postavili bio je da pokažemo da dva, na prvi pogled disparantna shvatanja pouzdanosti, mogu zajedno činiti elemente jednog profila pouzdanosti izvora informacija.

4. Zaključak

Problemski kontekst koji smo do sada pokušavali da izbegnemo zapravo je pokušaj nekih formalnih koherentista da koherenciji (probabilističkoj ili ne) obezbede određenu stabilnu ulogu u epistemologiji. Sredstvo za izvršenje tog cilja bio je neočekivani „brak” koherentizma i relijabilizma. Iz tih razloga u ovom radu smo se bavili viđenjima pouzdanosti koja su bila ponuđena od strane formalnih koherentista. Prikazana viđenja pouzdanosti svakako predstavljaju tek jedan potskup postojećih teorija posvećenih tom problemu. Lep pregled tih teorija uz interesantan uz kritički osvrt na njihove probleme može se videti u tekstu *The Reliability Problem of Reliabilism* (Frise 2017).

Smatramo da $PPII_{\text{basic}}$ zapravo nije ništa novo i da je on, samo u reči preneseno nešto što je mnogima očigledno. $PPII_{\text{basic}}$ se graniči sa trivijalnošću. Međutim, ono što može biti interesantno za dalje israživanje u okviru relijabilizma jeste urpavo jedan element $PPII_{\text{basic}}$, a to je Tagardov uvid u kontekstualni karakter pouzdanosti. Ipak, smatramo da u svakom slučaju $PPII_{\text{basic}}$ nije nešto novo, niti originalno u bilo kom smislu, već baza za jedno dalje istraživanje pouzdanosti.

Adam Nedeljković

Doktorand filozofije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Literatura

- Bowens, Luc, Hartman, Stephan (2003). „Solving the Riddle of Coherence“, *Mind* 112: 601-633.
- Chalmers David (2003). „The Content and Epistemology of Phenomenal Belief“ in: Quentnin Smith, Jokić Aleksandar (eds.), *Consciousness, New Philosophical Perspectives*, (Oxford: Clarendon Press): 220- 273.
- Frise, Matthew (2017). „The Reliability Problem For Reliabilism“, *Philosophical Studies* 175 (1): 1-23.
- Goldman, Alvin and Beddor, Bob (2016). „Reliabilist Epistemology“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/reliabilism/>>. (3. avgust 2019)
- Grupa autora (2019). „American Heritage Dictionary“, <https://ahdictionary.com>. (25.avgust 2019.)
- Hasan, Ali and Fumerton, Richard (2018). „Foundationalist Theories of Epistemic Justification“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/justep-foundational/>>. (9.april.2019)
- Kristin, Andrews (2003). „Knowing Mental States: The Asymmetry of Psychological Prediction and Explanation“ in: Quentnin Smith, Jokić Aleksandar (eds.), *Consciousness, New Philosophical Perspectives*, (Oxford: Clarendon Press): 201- 220.
- Mejjs, Wouter (2005), *Probabilistic Measures of Coherence*, <https://repub.eur.nl/pub/6670/ProefschriftWouterMeijs.pdf> (9. april 2019)
- Olsson Erik, Schubert Stefan (2007). „Reliability Conducive Measures of Coherence“. *Synthese* 157:297–308.
- Olsson, Erik (2017). „Coherentist Theories of Epistemic Justification“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/justep-coherence/>>. (29. avgust 2019)
- Schubert Stefan (2012). „Is coherence conducive to reliability?“ *Synthese* 187:607–621.
- Thagard Paul (2005). „Testimony, Credibility and Explanatory Coherence“ *Erkenntnis*, 63:295–316.
- Vujanić i drugi (2011). „Rečnik srpskog jezika“ (Novi Sad: Matica srpska).

Adam Nedeljković

Reliability Profile of an Information Source: The Most Basic Version
(*Summary*)

The aim of this paper is an attempt at analyses and reconciliation of some *prima facie* confronted theories of reliability in the context of formal theories of coherence. Formal coherentists attempted to show that there is an epistemologically interesting connection between coherence of an information set and reliability of information sources. Amongst these authors there are divisions and differences concerning the nature of coherence, as well as the nature of reliability. On the one side, we have before us probabilistic coherentists who support a statistical understanding of reliability. On the other side we have supporters of explanatory coherence who see reliability as a disposition. There are two goals that we shall attempt to achieve in this paper: to present and explain some ideas of reliability, without going into fine details and depths of theories in which they were formulated and to show that those ideas about reliability are not that irreconcilable as they might appear, but that they together can form something that we shall call „reliability profile of an information source”, „the most basic version”, or shorter: RPIS_{basic}

KEYWORDS: reliability, explanation, coherence, information sources, information